

КРИМІНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ УЯВЛЕНЬ ПРО РЕВНОЩІ У ТЕКСТАХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ХІХ СТ.

У статті аналізуються зафіксовані у художніх образах прояви почуття ревнощів. Детально досліджено зовнішні та внутрішні детермінанти злочинної поведінки та стадії криміногенної ситуації на прикладі текстів класичної вітчизняної та зарубіжної художньої літератури.

Ключові слова: *ревнощі, детермінанти злочинної поведінки, дискурс, художній текст, образ.*

Актуальність теми дослідження. Природа і сутність людини розкриваються не лише у творчому характері її діяльності або здатності безкорисливо любити іншого. Не меншою мірою людина схильна до почуттів й афектів, які мають деструктивний характер. У зв'язку з цим особливу увагу ми вважаємо за необхідне приділити художньому тексту, якому притаманне прагнення зображувати людину комплексно. «Художній текст, занурений у певну життєву ситуацію», – це дискурс, який кожна людина тлумачить по-різному: залежно від виховання, віку, характеру, світогляду, статі [2]. До того ж, із кожним новим зверненням до вже знайомого художнього тексту в різні періоди життя і за різних обставин, одна й та сама людина може знаходити для себе новий сенс. Без сумніву, літературну спадщину людства можна використовувати як одну зі складових для зображення головних моральних орієнтирів, що виявляються у людських стосунках, а також вад, що перешкоджають їх здоровому розвитку. Феномен ревнощів завжди був у центрі уваги й філософів, і психологів, і юристів. Та людські вади і злочини не лише

можуть, а й повинні бути об'єктом не тільки законодавчих актів, а й художнього тексту, інакше вони просто втратять життєву складову.

Актуальність теми нашої наукової розвідки зумовлена недостатнім рівнем вивчення криміногенності як одного з аспектів дослідження феномену ревнощів, зафіксованому у текстах класичної художньої літератури.

Предметом нашого дослідження стали твори XIX – початку XX століття, об'єднаних темою ревнощів. Основним критерієм відбору, окрім художнього значення твору, стало домінування любовно-сімейної тематики і проблематики у тексті. Безумовно, до числа названих можна віднести твори І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Л. М. Толстого, І. К. Карпенка-Карого, О. Ю. Кобилянської, А. П. Чехова, М. Д. Ахшарумова, О. О. Шкляревського.

Мета роботи – дослідити відображення криміногенної ситуації на підставі текстів художньої літератури в умовах дискурсу «ревнощі – злочин». Мета роботи передбачає реалізацію таких дослідницьких завдань:

- виявити зафіксовані у художніх образах прояви почуття ревнощів;
- дослідити внутрішні та зовнішні детермінанти злочинної поведінки, зумовленої незадоволеною потребою у коханні, ревнощами.

Тема злочинності завжди перебувала у колі уваги провідних літературознавців та критиків. **Теоретико-методологічну основу** роботи складають праці, присвячені дослідженню різних аспектів ревнощів. Теоретичним фундаментом нашого дослідження стали напрацювання українських і закордонних науковців у галузі юриспруденції: Л. Р. Клебанова, О. В. Старкова, В. С. Медведева та ін. У роботі використано досвід дослідження злочину у творчості інших письменників, зокрема Ф. Достоевського, Л. Толстого, І. Франка, М. Коцюбинського. Ці аспекти висвітлено у працях Н. А. Юшкової, А. І. Швець, З. П. Гузара,

В. Ф. Простомолотова, О. В. Сазонової, присвячені дослідженню аналогічних проблем у творчості інших письменників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше детально досліджено із точки зору кримінології феномен ревнощів, зафіксований у текстах вітчизняної та зарубіжної художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. На адресу ревнощів як почуття, що примушує здійснювати необачні й негідні людини вчинки, із давніх-давен у художній літературі існувало немало інвектив. «Тема ревнощів досить широко представлена у світовій художній літературі зазвичай у вигляді тих або інших її епізодів (драматичних, трагічних, і навіть комічних залежно від ряду обставин, особливо від жанру і стилю письменника)» [12: 54]. Із розвитком людства художні образи стають більш окресленими, літератори глибше занурюються у вивчення ревнощів, намагаючись зрозуміти загадкову природу любовних взаємовідносин, знайти ключ до розуміння зародження цього феномену. Внаслідок ревнощів кохання трансформується у ненависть. Тоді людина прагне у будь-який спосіб образити й принизити коханого. Розглядаючи феномен ревнощів, ми спробуємо зосередити увагу саме на тому, як інтерпретовано криміногенну ситуацію у пропонованих художніх текстах. Упродовж ХІХ століття представники літератури реалізму, продовжуючи традиції попередніх культурних епох, залишаються вірними темі сім'ї та шлюбу, адже цей сюжет, проблематика творів були продиктовані самим життям. Цікавими із цієї точки зору є «Украдене щастя» І. Франка, «Маскарад» М. Лермонтова, «Крейцера соната» Л. Толстого, «Драма на полюванні» А. Чехова, «Кінці у воду» М. Ахшарумова, «Секретне слідство» О. Шкляревського, «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської тощо.

Арбенін, прочитавши записку, адресовану Ніні, приходить до переконання у подружній зраді. Усвідомлення обману коханої жінки,

почуття самотності приводять до переосмислення героєм ціннісних орієнтацій:

Мне ль быть супругом и отцом семейства...

...Прочь добродетель: я тебя не знаю,

Я был обманут и тобой ...[8: 298],

І далі увесь сюжет «Маскараду» розвивається так само швидко, як і нестримне почуття головного героя. Емоції Арбеніна, як людини палкої, стрімко перевтілюються в інші емоції й почуття. Найболючіше це ранить і лякає Ніну, що по-справжньому кохає його: «Не подходи... о, как ты страшен!» – не раз на сторінках поеми вигукує молода жінка.

Чехов, з одного боку, намагається зображувати Оленьку несерйозною і легковажною, з іншого, – за окремими репліками ми розуміємо, що він звинувачує її чоловіка в тому, що той перетворив її на річ, товар. І, як наслідок, вона починає нагадувати нещасну, залякану тварину, що потрапила в замкнене коло свого марнославства й чужих амбіцій. Завдяки цьому цей образ дуже теплий, і частково контрастує з головними чоловічими образами.

Емоції Позднишева відрізняються більшою тривалістю їх переживання. Дуже швидко він зневірився у подружньому житті: «...и начался хваленный медовый месяц. Ведь название-то одно каное подлое!... Неловко, стыдно, гадко, жалко и, главное, скучно, до невозможности скучно!...» [14: 28]. Протягом восьми років відносини між подружжям лише загострювалися, негативні емоції акумулювалися, кохання перетворилось на байдужість і ненависть. Толстой як великий реаліст відкрито визнає, що ревності чоловіка – це, певною мірою, єдине знаряддя влади жінки над ним. По-перше, ревності виправдовують невірність, по-друге, роблять дружину жертвою перед суспільством.

Безумовно, результатом ревності є втручання в особисту свободу коханої людини, деспотизм, підозрілість. Так, досить показова у цьому аспекті оцінка Камишева, яку дав лікар і друг головного героя повісті: «Вы

– славный хороший человек, но в вашем больном мозгу торчит гвоздем маленький кусочек, который, простите, способен на всякую пакость...» [17: 299]. Повертаючись додому і передчуваючи зраду дружини, яку упродовж багатьох років він ненавидів і зневажав, Позднишеву спало на думку: «Ведь ужасно было то, что я признавал за собой несомненное полное право над ее телом, как будто это было мое тело, и вместе с тем чувствовал, что владеть я этим телом не могу, что оно не мое и что она может распоряжаться им как хочет...» [14: 68].

Отже, можна простежити стадії модифікації подружніх відносин і прослідкувати, як вони змінюють свій характер залежно від ціннісних орієнтирів особи. Цікавий факт був зазначений дослідником проблем зображення злочину у творах художньої літератури Л. Р. Клебановим: літературні твори, незалежно від жанру, описують, як правило (якщо йдеться про мотив), вбивство із ревнощів, помсти, заздрості. Мотивом усіх злочинів, що описуються в обраних нами творах, є ревнощі, хоча жоден із персонажів відкрито про це почуття не висловлюється. Герої навіть не називають ревнощі серед почуттів, які відчують у момент вбивства: «Все накипевшее в груди забурлило... Меня охватило чувство отвращения, омерзения... Злоба моя достигла максимума...» [17: 410] (Камишев), «...была жалость к себе, тотчас же непосредственно за собойвызывавшая ненависть к ней» [14: 67] (Позднишев). Отже, до почуття ревнощів, як мотиву скоєння злочину, додаються інші почуття й емоції, викликані ставленням до жертви, певною самооцінкою та навіть власним і громадським сприйняттям сімейної драми. Ці обставини дзеркально відбито в героях «Перехресних стежок», «Крейцерової сонати», «Драми на полюванні» тощо.

У деяких з обраних нами для аналізу творів описуються жіночі ревнощі. Так, Юлія, героїня роману Ахшарумова, відчуває патологічну ненависть і презирство до своєї суперниці. Розкриваючи характер Юлії, письменник застосовує й певні засоби маскування: у листі до матері вона –

нешасна жінка, яка сповідується про своє приниження й страждання в домі чоловіка, згодом, під час подорожі до подруги, вона грає роль щасливої нареченої, та врешті-решт стає організатором і виконавцем вбивства суперниці, після смерті якої – по-справжньому щаслива «володарка світу».

Так само послідовно досліджуються ті внутрішні детермінанти, що через ревності спонукають до вбивства жінку, у повісті «Секрети слідства» Олександра Шкляревського. Під час каяття вона щиро згадує: «Мне випал такой жребий, что я могла устроить свое счастье единственно путем преступления. Я должна была отомстить за свои несчастья... Зина должна быть принесена в жертву...» [19: 211]. На нашу думку, емоційну натуру Євдокії Крюківської характеризують такі ж духовні екстрими, що й героїнь Миколи Ахшарумова, Ольги Кобилянської («У неділю рано зілля копала»), Івана Франка («Ріпник»): «дефіцит співчуття, відсутність сорому і бажання усунути усі перешкоди, що заважали об'єднатися із коханим, навіть, вдаючись до злочину» [10: 118].

Усі описані у художніх текстах убивства, безумовно, стали результатом криміногенної ситуації. У кримінології традиційно виділяють конфліктні, екстремальні та проблемні криміногенні ситуації. Криміногенні ситуації у досліджуваних творах належать до конфліктних, тому що базуються на попередній взаємодії «злочинця» і «жертви».

Так, ситуація злочину, описаного Ахшарумовим (чоловік, якому набридла дружина, стає замовником її убивства), виникає на тлі довготривалих матримоніальних відносин. Атмосфера постійної домашньої тиранії підштовхує головну героїню до рішучих дій. За ініціативи свого коханця вона вбиває ненависну суперницю, вирішуючи проблему його свободи, своєрідного неофіційного розлучення. Для жертви злочину – Ольги Бодягіної – життя у шлюбі – це душевні тортури. Всі до неї несправедливі, вона виснажилась, їй то прикро, то страшно, то соромно. Їй не вистачає ні сил, ні часу, ні бажання зробити щось для покращення свого життя. Вона абсолютно пасивна. Така віктимна

поведінка Ольги щодо свого чоловіка, який давно її зневажає і вимушений шукати спосіб звільнитися від її нав'язливого кохання, крок за кроком наближує усіх до трагічного фіналу.

Отже, конфліктна криміногенна ситуація проходить певні стадії: виникнення передкриміногенної ситуації (стрес, конфлікт); переростання передкриміногенної ситуації у криміногенну (поступове загострення відносин між подружжям); результат конфліктної ситуації – вчинення злочину.

Початковій стадії – утворенню передкриміногенної ситуації, на якій через збіг життєвих обставин, що суб'єктивно сприймаються й оцінюються подружжям, виникають нав'язливі думки, приділено значну увагу. Арбеніна («Маскарад») постійно турбує різниця з дружиною у віці, Ганна («Ріпник») втрачає спокій і рівновагу з появою вагітної суперниці, Камишев («Драма на полюванні») божеволіє від думки про неочікуваного та рішучого суперника, Позднишева («Крейцера соната») дратує стан здоров'я дружини.

На другій стадії криміногенної ситуації конфлікт загострюється. Герої потрапляють у стан так званої «фрустрації», суть якої полягає в спонукальних елементах до скоєння злочину. Такими мотиваційними елементами могло виявитись будь-що: звуки фортепіано за зачиненими дверима, зухвала поведінка коханої, необачна фраза, випадково знайдена річ тощо. Початок цієї стадії влучно схарактеризував у «Драмі на полюванні» Чехов: «Преступная воля человека вступает в свои права» [17: 315].

Третьою стадією криміногенної ситуації, що розігрується на сторінках зазначених творів, стає скоєння злочину. Згідно з дослідженням кримінології, сімейно-побутові вбивства здійснюються: у 36% випадків – руками й ногами, у 40% – за допомогою гострих знарядь, у 17% випадків – твердими предметами [11]. Цікаво, що ця статистика певною мірою знаходить відбиття у способах вбивства, які застосовують і герої

досліджуваних творів: Камишев використовує силу рук і ніг, Позднишев для злочину бере кинджал, і тільки Арбенін застосовує отруту – спосіб вбивства, що вважається «жіночим».

Фінальною складовою криміногенної ситуації нам представляється «почуття провини, схильністю до якого теж характеризуються усі герої» [10: 118]. Арбенін готовий померти разом із коханою, Михайло хоче зізнатися поліції у вбивстві Миколи Задорожного, божеволіє Ганка, не впоравшись із душевним тягарем від вбивства Фрузі, думка про самогубство з'являється й у Позднишева, і навіть цинічний і стриманий у виявленні своїх емоцій Камишев, у гарячці зізнається: «Не совестьменя мучила, нет! Совесть – само собой.... Мучило же меня другое: все время мне казалось странным, что люди глядят на меня как на обыкновенного человека...» [17: 409].

Висновки. Отже, застосована нами інтерпретація криміногенної ситуації довела, що художні тексти створюють абсолютно правдиву картину існування такого соціального явища, як злочин через ревнощі. Художні тексти достеменно відбивають різноманітні соціальні явища, але, проходячи крізь творчу самосвідомість літераторів, стають не простим фотографічним відбитком, а серйозним аналітичним осмисленням. Проведене дослідження доводить обґрунтованість виокремлення текстів художньої літератури для системного і послідовного аналізу феномену ревнощів, що стали мотивом злочинної поведінки, дозволяючи простежити стадії модифікації подружніх відносин, прослідкувати, як вони змінюють свій характер у залежності від ціннісних орієнтирів особи.

Теоретична значущість роботи дозволяє ширше поглянути на роль художньої літератури в аналітичному осмисленні феномену злочину та сутності соціальних явищ, що регулюються правом. Результати дослідження слугуватимуть глибшому включенню поняття ревнощів у соціокультурний і морально-правовий контекст. **Практична значущість одержаних результатів.** Матеріали і результати дослідження можуть бути

використані у підготовці спецкурсів і спецсеминарів з історії світової та української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузар З.П. Дві редакції оповідання Івана Франка «Ріпник»: Спроба порівняльного аналізу. *Записки Наук. Тов. ім. Т. Шевченка*. Львів, 2000. Т. 239. С. 116 – 127.
2. Дискурс як єдність тексту й комунікативної ситуації URL: <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=15579> (дата звернення: 05.05.2019).
3. Журавлева С.В. Феномен ревности: этико-философский анализ: автореф. дис... канд. философ. наук: 09.00.05. Саранск, 2009. 18с.
4. Клебанов Л.Р. Преступник и преступление на страницах художественной литературы. Москва, 2006. 144 с.
5. Кобилянська О.Ю. Людина: Повісті. Харків, 2008. 284 с.
6. Коцюбинський М.М. Твори: у 3 т. Т.1. Київ, 1979. 317 с.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности. Київ, 1981. 392 с.
8. Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 3. Драммы. СПб, 2014. 600 с.
9. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник. Київ, 2004. 368 с.
10. Перцева В.А. Дискурс «шлюб – ревності – злочин» (на матеріалі творів української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття). *Virtus: Scientific Journal*. № 9. 2018. С.116-121.
11. Потильчак А.О. Мотивація подружніх вбивств. *Юридичний вісник*. Одеса, 2011. № 4. С.101-104.
12. Простомолотов В.Ф., Простомолотова А.И. Тема ревности в художественной литературе и философских трудах. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. Том 4. № 8. Харків, 2017.С. 54–62.

13. Сазонова О.В. Дискурс «кохання–зрада–смерть» у творах М. Коцюбинського та М. Могилянського. *Література та культура Полісся. Сер.: Філологічні науки*. Ніжин, 2015. Вип. 78. С. 146-155.
14. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений: в 90 томах. Том 27. М, 1936.
15. Франко І.Я. Повісті. Оповідання. Київ, 2006. 607 с.
16. Франко І.Я. Украдене щастя. Перехресні стежки. Харків, 2008. 415 с.
17. Чехов А.П. Полное собрание сочинений в тридцати томах: Том 3. Рассказы, юморески 1884-1885. Москва, 1975.
18. Швець А.І. Злочин і катарсис. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка. Львів, 2003. 236 с.
19. Шкляревский А.А. Что побудило к убийству?. Москва, 1973.
20. Юшкова, Н.А. Концепт ревность в художественной прозе Ф. М. Достоевского: Лингвокультурологический анализ: дис ... канд. филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 2003. 235 с.

Перцева В.А., к. ф. н, доцент

Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков,
Украина

**КРИМИНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ
ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О РЕВНОСТИ В ТЕКСТАХ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ XIX В.**

В статье анализируются зафиксированные в художественных образах проявления чувства ревности. Детально исследованы внешние и внутренние детерминанты преступного поведения и стадии криминогенной ситуации на примере текстов классической украинской и зарубежной художественной литературы.

Ключевые слова: ревность, детерминанты преступного поведения, дискурс, художественный текст, образ.

Pertseva V.A.,

Associate Professor, Ph.D., the Department of Ukrainian Studies,
Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, Kharkiv

CRIMINAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF IDEAS OF JEALOUSY IN TEXTS OF WORKS OF ART XIX OF CENTURY

The article analyzes the images of jealousy fixed in artistic images. The external and internal determinants of criminal behavior and the stage of a criminal situation on the example of texts of classical national and foreign literature are investigated in detail. The literary material analyzes such a specific cause of the crime as the crime-causing motivation of the offender, the essence of which is the motive elements to commit the crime. The purpose of the article is to study the internal state and the interaction of characters of literary works in the context of the discourse «jealousy – crime». The article proves that the components of aggressive criminogenic motivation of literary heroes / heroines are needs and interests, value orientations and guides, emotions and emotional extremes, dependence on life circumstances and thoughts of others, motives and goals that directly prompt the hero / heroine to commit a crime.

Key words: jealousy, determinants to criminal behavior, discourse, art text, image.